
Проф. ПЛАТОН ЛУШПИНСЬКИЙ.

(Львів).

ШЕКСПІРІВСЬКА ЗАКРАСКА ДРАМИ ГЕНРИХА КРАСІНСЬКОГО «ГОНТА».

В році 1848 вийшла в Лондоні драма Генриха Красінського під заголовком: «Gonta, an historical Drama in five acts». Вже при читанні перших сторінок видно, що се є драматична перерібка звісної повісти Михайла Чайковського «Вернигора», хоч в зображенні події Красінський в дечім відступає від свого первовзору, а крім того концентрує акцію коло особи Гонти. Ціла подія представлена в драмі так, як і в повісті Чайковського, історично невірно, одначе Красінський уложив собі зовсім зручно план своєї драми: На Україні вибухає під проводом Максима Залізняка повстання гайдамаків проти польської шляхти. Гайдамакам допомагають цариця Катерина II, що вислала на Україну генерала Кречетнікова із російським військом, і потайки польський генерал Браніцький на приказ короля Станислава-Августа. Оборону шляхти організує національний «пророк» Вернигора, полковник Стемпковський, староста Потоцький і вірний шляхті козацький атаман Некраса. Гайдамаки йдуть на Умань. Сотник уманських козаків старости Потоцького Іван Гонта обіцяє своєму панові стати в обороні шляхти. Одначе агент цариці Катерини II, о. Василій, єпископ чигиринський (sic!) перетягає Гонту на бік гайдамаків. Він приносить йому номінацію на гетьмана України й доказує йому, що він є невільником польських панів, що його жінка зраджує його із Потоцьким, і взиває його до помсти над гнобителями й ворогами віри. Гонта лучиться з Залізняком, зрадою опановує Умань, і гайдамаки вирізують шляхту, євреїв, навіть багато дітей: Гонта сам убиває з намови о. Василія своїх синів, бо вони по матері поляки й католики. Але зближаються поляки під проводом атамана Некраси, і гайдамаки подаються в сторону ріки Бог. Там одначе окружають їх польські війська: Залізняк гине у бою, а Гонта, якого смерть синів зламала цілковито, попадає у польський полон.

Нема в драмі Г. Красінського таких поетичних цінностей, що приковували б до себе читача і як перерібка повісти Чайковського не заслужувала б вона на увагу, коли б не спроба автора надати своїй драмі Шекспі-

рівське зафарблення. Думка саме собою оригінальна й дуже інтересна, і висока амбіція автора розбуджує нашу цікавість.

Красінський очевидно одушевлявся Шекспіром і зовсім свідомо перейняв досить багато мотивів для своєї драми із Річарда III і Мекбета.

Запозичення із Річарда III відразу засуджені були на невдачу, бо лише на око могло би здаватися, що Ґонта Красінського де в чім подібний до героя Шекспірової драми; в дійсності вони характерами між собою основно різняться. Ґонта вправді також честолюбний як Річард, і надія на гетьманську булаву заважає при його постанові зради,—але властивий рішаючий вплив має на нього о. Василій, демон у людській подобі, а Ґонта сам не має в собі стільки сили, щоб твердо перенести на собі тягар свого злочину, й стрівожена совість скоро бере верх над усіма його почуваннями.—Річард III—се демонічна постать, се честолюбний душолюб і рабівник королівського трону, останній кривавий потомок з дому Йорк, якому доля судила криваво закінчити боротьбу Білої й Червоної Рожі в Англії. Із-за хирної постати заперта йому дорога до радості життєвої, до розкошів, між веселими стоїть він самотній, живе без любови, без приязни, виставлений все і всюди на глум і наругу. Так витворюється у нього жорстокість, лукавство, він робиться запеклий, цинічний і має одну пристрасть: невгамовану жажду влади. На володаря він сотворений зі своєю залізною волею, із почуттям духової переваги й вищости над оточенням. Є се натура, холодна аж до дна душі, тверда й непохитна, що з залізною консеквенцією і нелюдською рішучістю йде до своєї мети ¹⁾. Він вільний від усяких сумнівів і докорів совісти, він скаженіє без пам'яті, йде без вагання від одного душолюбства до другого, щоб лише прикрасити свою погану постать короною, «одинокую оздобу життя». Він убиває свого рідного брата і його дітей, убиває малих синів померлого короля Едварда III, вирізує свою рідню, осягає королівську корону і стає сильно як король, вправді самотній, без приятелів, але й сильний без ворогів, бо все тремтить перед ним. Тепер вертає Річмонд із Франції і виступає проти Річарда на чолі ворожої партії, що не може стерпіти жорстокости короля. Річард гине у бою. Цю гієну в людським тілі зумів Шекспір оточити авреолею поезії, і Брандес справедливо зазначає, що сильний характер це така рідкість, що викликає подив і спочуття навіть для злочинця. Ця смілива, демонічна постать, певна, тверда й непохитна, могла у своїй злочинній величї стати героєм драми.

Із цього твору Шекспіра перейняв Красінський деякі мотиви для своєї драми. В драмі Шекспіра Немезіс уособнена в постаттях трьох нещасних вдовиць: королев Маргарети й Елісавети і княгині Йорк (матери Річарда). Ці три жінки, яким Річард усе забрав, оточують його із своїм голосінням,

¹⁾ Georg Brandes: W. Shakespeare. I Teil. 3 Auflage, München, ss. 162—180; Dr. M. I. Wolff: Shakespeare, München 1907, ss. 185—196. I. Band.

прокльонами і загрозами, неначе фурії Ореста, а сильне вражіння викликають головно прокльони рідної матери Річарда.—В драмі Красінського три рази з'являється Гонті дух матери й проклинає його (II. 3, III. I, IV. 4). Перший раз з'являється Гонті дух матери в Соколівці в хвилі, коли Гонта за намовою о. Василя рішається й обіцяє перейти на бік гайдамаків, кидає на землю й топче шляхетський патент. Дух матери, блідий і страшний, з'являється йому й шепоче йому до уха страшний проклин: *The ghost of his Mother, pale and horrible, flits by him and whispers in his ear a withering curse. He looks aghast; horrified he exclaims: «Where am I? hideous vision!»*—Другий раз з'являється йому дух в печері чарівниці, куди він входить серед громів і блискавок. Знову сказано коротко: *The ghost of his Mother, unseen but by himself passes close to him and utters the awful execration: «I curse thee! I curse thee!»* (III. 1). Не зважаючи на сю осторогу матери й подібну з боку чарівниці Гонта лучиться з Залізняком.

Третій раз з'являється дух матери в Умані зараз після вбивства Гонтових дітей.

G o n t a (alone). Who goes there?

The spectre of his Mother: I is I.

G o n t a: This hideous phantom ever!

The spectre: Yea, ever; ever will I haunt thee. I who bare thee, curse thee—thy mother—thine own mother—thee, the fruit of her womb.

G o n t a: Oh, spare me!

The spectre: Never, never; my eternal curse wither thee! (*The spectre vanishes*).

Ся сцена є очевидним наслідуванням Річарда III, IV дія, 4 сцена.

D u c h e s s o f Y o r k: I will be mild and gentie in my words.

K i n g R i c h a r d: And brief, good mother: for I am in haste.

K i n g R i c h a r d: You speak too bitterly.

D u c h e s s o f Y o r k: Hear me a word.

For I shall never speak to thee again.

Therefore, take with thee my most grievous curse.

Короткій сцені «Гонти» відповідає велика сцена в Річарді III, з якої я подав тут лише дрібні уривки. У Шекспіра усе виходить природньо й високо поетично. Грозою переймає нас біль нещасної матери Річарда; поет уміє заглянути до глибини її душі й уміє знайти слова, щоб змалювати трагедію матери, яка бачить у своєму синові жорстокого душоуба—убийника рідного брата і його невинних дітей. У Красінського дух матери з'являється наче фантом, страхіття. Поява духа тут так само мало умотивована як, напр., поява духа в Семіраміді Вольтера. Не звикли ми до того, щоб душі померлих являлися нам до вподоби в білий день. Коли ж візьмемо духа матери як витвір власної совісти Гонти, як рефлекс, проєкцію його стривоженої і зболілої душі, то треба сказати, що ся поява і в такому зна-

чінні лихо умотивована. Це не витвір поетичної, творчої сили поета, а розумовий витвір його моралізаторства, витвір, який нас не переконує, ані зворушує. Справді, поет мусить мати велику смілість, коли хоче виводити на сцену духи померлих після того, як ми бачили духа Бенка в Шекспіровім Мекбеті!

Перед рішальною битвою являються королеві Річардові III у сні усі помордовані ним, проклинають його і віщують йому нещастя, а Річмондові побіду. Тут виводить Шекспір на вершок давню велику літературну традицію, що датується від Сенеки. Поява померлих у сні річ природня й досить в життю часта. Але у Шекспіра ця поява не тільки зовнішня, має вона ще й символічне й психологічне значіння. Страшний сон лише на хвилю зворушує Річарда. Поява примарів придушує в Річарді грозу самоти, яка його на хвилю була огорнула, і викликає в ньому залізну певність себе, останню бунтарську силу. Останнє слово цього лукавого душоуба— не каяття, не жаль, а страшна річевість, доцільність—і тим осягнули світову славу його слова: «A horse! a horse! My kingdom for a horse!».

В драмі Красінського з'являються Гонті аж три рази трупи помордованих в Умані. Перший раз таки в Умані: «Seen to Gonta alone, appears in the distance, a long file of children headed by the two sons of Gonta, and followed by Madeline. After her comes a man bearing the head of an old man; twelve other men, each bearing a bleeding head succeed». Ця сцена ніщо інше як комбінація сну Річарда зі сценою з Мекбета (IV дія 1 сцена) і звісної сцени з Дантового Пекла, де Бертран де Борн несе свою відрубану голову у руках ¹⁾.—Другий раз бачить Гонта голови побитих у лісі, де крім того являється йому його злий дух (evilu genins) (V. 4), а третій раз в печері чарівниці, де Гонта розлючений добуває на них меча, неначе Одисей, що добув меча в підземеллю на влізливі тіні, що пхалися до крові (Одисей XI. 48—50). Кілька разів доводиться Гонті почути той самий докір: «Thou hast listened to the counsels of Russia—woe to thee!». Сей зловісний рефрен нагадує сон Річарда III, де один умерлий за другим зачинає свої докори словами: «Let me sit heavy by thy soul to-morrow!».

Усі три рази, як являються Гонті поубивані в Умані, читач не має ані на хвилю ілюзії, що це душі порізаних покидають своє загробове життя, щоб стати на прою та жахом наповнити свого ворога; ми бачимо виразно, що це страхіття, якими автор лякає свого героя. Сон Річарда повний трагічних моментів, реалістичних фарб, грозою переймає і Річарда й читача—усі побиті виливають перед Річардом свій біль і жаль,—а у Красінського виходить усе плитко, поверховно і банально.

¹⁾ Сцена у Красінського є комбінацією двох сцен із Дантового Пекла, а саме: пісня 28, вірш 118—142 (Бертран де Борн) і пісня 20, вірш 7—15 (кара ворожбитів і чарівників).

Є в драмі Красінського й інші дрібніші ремінісценції з Річарда III. Любка Гонти Люція, що покинена ним стає чарівницею, одержала ім'я від нареченої, покиненої Едвардом III.

«For first was he contract to Lady Lucy—

«Your mother lives a witness to his vow».—*Richard III.* III.7.

Ah, I recognise her—'tis she, the long forgotten Lucy!—*Gonta V.* 5.

У вступі до своєї драми називає її Красінський Марилькою. Люція струїла свого мужа, ставши любкою Гонти; тепер кінчиться її покута і чути з неба голос її мужа: «I pardon she!»—Ці слова нагадують сцену з Фавста ч. I, де голос з неба говорить про Гретхен, яка рішається лишитись у в'язниці і смертю заплатити за свій гріх: «Sie ist gerettet».

Вкінці замічу, що докори совісти Залізняка дуже нагадують думки Річарда III перед битвою. В драмі Красінського Залізняк говорить (V. 5): An unwonted iciness has suddenly cramped and benumbed me, and dark bo dements seen flapping their raven wings upon my brain. Is it remorse? Away with such a thought».

Richard III. (V. 3):

I have not that alacrity of spirit,
Nor cheer of mind, that I was wont to have.

Soft! I did but dream—

O, coward conscience, how dost thou afflict me!

Conscience is but a word that cowards use,
Dewis'd at first to keep the strong in awe.

Мекбет Шекспіра, це трагічна доля чоловіка з вдачею шляхетною, гарною, одначе надмірно честолюбною ¹⁾. В пригожу хвилю родиться на дні його душі злочинна думка, він убиває старенького короля і сам осягає корону. Щоби забезпечити себе на троні, допускається щораз нових злочинів, так що вкінці щодня чути похоронні дзвони якоїсь жертви Мекбета й гордої королеви, бо кожний правий чоловік є його ворогом, міг би стати знаряддям Немезіс. Це лежить в природі злочину: його ворогом є усі живі люди. Мекбет мусів би вимордувати весь світ і тоді лишився би ще один, його найбільший ворог: він сам і його совість. Бо Мекбет чоловік із двома душами. Він не належить до типу злочинців з душею певною, спокійною, холодною аж до дна, як Річард III. У нього багате духове життя, гаряча фантазія, вдача у своїй основі шляхетна й висока. Хоч честолюбність бере верх над іншими почуваннями, то все таки Мекбет не тратить свідомости того, як він сходить щораз то глибше у пропасть. Звідси походить розстрій у душі Мекбета: це внутрішнє зламання і виснаження творить властивий зміст трагедії Шекспіра. Ця тривога совісти, цей брак спокою виснажує

¹⁾F.Th. Vischer, Shakespeare Vorträge II Bd. 2. Auflage, Stuttgart—Berlin. cc. 66—148. Dr. M. I. Wolff: Shakespeare, I Bd. München. 1908 cc. 217—241.

душу Мекбета, він неначе деревіє—і ми деревіємо з ним і спочуваємо його невимовному болеві. Цей внутрішній жах, це почуття самоти героя дають драмі елегійне, меланхолійне офарблення. Ми ні на хвилю не перестаємо бачити у цьому душогубі терплячу людину. Ми тим більше співчуваємо Мекбетові, що бачимо в нім чоловіка, який з надлюдською величчю бореться проти внутрішнього зламання, який стоїть сам дужий і гордий і як герой паде на полі бою.

Не багато схожості можна замітити між вдачею Мекбета й Гонти, як його Красінський зрозумів і представив у своїй драмі, а все ж таки наслідував він де в чім і цю драму Шекспіра. Ідучи за зразком великого англійського поета, зводить Красінський свого Гонта два рази з чарівницями. Перший раз зараз після переходу на бік гайдамаків іде Гонта в печеру чарівниці. Він не пізнає в ній давньої своєї любки Люції, що задля нього струїла свого чоловіка й тепер кінчить свою покуту. Вона віщує йому, що дні його життя почислені, радить йому утікати і віщує пролив крові, сльози, смерть і біль терплячої людськості. Входить ще три чарівниці і вітають Гонта як свого. На питання, чи дістане золоту корону, одержує він дуже двозначну відповідь.—При другій стрічі чарівниця Люція вже скінчила свою покуту, дається пізнати Гонті і зникає серед грому й блискавок.

Сцени з чарівницями у Красінського вийшли досить короткі і виразно помітно в них вплив Шекспіра. Вже сценічні замітки у Красінського майже такі самі, як в Мекбеті.

The Interior of the cave of a
Sorceress. Thunder...

Gonta III. 1.

A dark cave. In the middle, a boiling
Cauldron. Thunder. Enter the three Witches.

Macbeth IV. 1.

Чарівниці вітають Гонта майже тими самими словами, які добре звісні із Мекбета:

Hail Gonta! Hail Gonta!—*Gonita III. 2.*

All hail, Macbeth! hail to thee! —*Macbeth I. 3.*

Очевидно під впливом Мекбета питає Гонта у чарівниці:

«And shall a coronet of gold be mine?»,—

бо ж гетьмани корони не носили.

Відповідь чарівниці двозначна:

From the twin stars of the gloomy light,
When two dark clouds shall hang in air,
Then thou'lt be wooed by a circlet's might.
Of war's captivity beware!—*Gonta III. 2.*

Гонта вияснює собі цю відповідь на свою користь, в дійсності ж чарівниця віщує його кінець.

Подібно стоїть справа з цим пророцтвом для Мекбета:

Macbeth shall never vanquish'd be, until
Great Birnam wood to high Dunsinane hill
Shall come against him.—*Macbeth IV. 1.*

На питання Гонти, чи виграє битву, відповідає його злий дух:

If thy rival does not command the army,
Which is to fight against thee. *Gonta V. 4.*

В Мекбеті є названий на ім'я ворог, якого король має боятися:

Macbeth! Macbeth! beware Macduff;
Beware the thane of Fife.—*Macbeth IV. 1.*

В драмі Красінського сцени в печері чарівниць, зображені побіжно й поверховно, не роблять найменшого вражіння на читача і є лише зверхньою прикрасою драми—прикрасою, без якої можна цілком добре обійтися. Цілком инакше справа з чарівницями в трагедії Шекспіра. Вони є інтегральною складовою частиною драми, вони надають їй загальний тон і властиве їй офарблення. Вони є персоніфікація лукавої, темної сили, що чигає, настає на Мекбета, переслідує його, щоб довести його до вини і загибели. Але чарівниці є рівночасно персоніфікація того зла, що вже перед зустріччю з ними лежить на дні душі Мекбета: треба було лише іскорки, щоб вибуховий матеріал у Мекбеті загорівся. Чарівниці не є алегоричні маски абстрактного поняття, вони є живі істоти, але рівночасно є символ зрадливої, приманливої нагоди і внутрішньої хробачні поганих примарів у людському серці. Вони є неначе проєкція тих лукавих думок, що якраз в степу вечером неначе туман із глибини душі підходять до свідомости Мекбета. Їх пророцтва виглядають фаталістично, але це фатум для Макбета—це його власне небережене серце. Чарівниці надають тон цілій драмі: їх осоружні постаті, голоси, їх противне поведження будить в нас почуття, як виглядає душа злочинного чоловіка. Чарівниці є у грудях Мекбета, вони є частиною його істоти, вони його характер і доля—і знову все ж таки стоять демонічно перед ним як зовнішня, чужа, ворожа його духові сила, що доводить його спокусою до загибели. Коли ж опісля Мекбет сам шукає чарівниць у їх печері, то цей крок означає символічно цілковите віддання себе лукавому, цілковитий зворот у пропасть. Ті примари, що являються йому у печері чарівниць—одні обіцяють йому перемогу і вливають певність у його душу, другі пророкують цілком щось протилежне і трівожать його, роздратовують так, що він попадає у дике, скажене роз'ярення і не пам'ять вже, що робить. Досі його криваві вчинки мали якусь ціль, тепер зачинається безпланова, жорстока різня: вирізує невинних і нешкідливих без плану і ціли (жінку й дітей Макдуфа!). Він стає кровожадним тираном через скаженість, до якої доводить його почуття власної загибели. Цею кровожадністю обурює горожан проти себе й прискорює свій кінець. Почуття вини, цей біль і страшний тягар виснажує його внутрішньо, робить його байдужим на усе, але не убиває в ньому мушкетера і вояка. В незламній силі й величі стоїть він до кінця перед нами мимо смертної рани у серці. Хоробрість не покидає його до смерті, і з мечем у руці гине він на полі бою як мушкетер і король.

Не має цієї залізної сили й героїчного завзяття Гонта Красінського. Перед останнім боєм Залізник тішиться, що стрінеться із своїм завзятим ворогом, а Гонта цілком зламаний утікає і скаржиться хлопчикові Младановича, якого вирятував від смерти в Умані, що його серце зранене:

My heart is sorely wounded...

Because I listened to the Moscovite priest.—V. 7.

З дивною неконсеквенцією велить Красінський своєму Гонті відзиватися знову на полі бою тим самим тоном і майже тими самими словами, що Мекбет. Коли козак доносить Гонті, що Некраса командує ворожим відділом, відповідає Гонта:

False, lying knave! I believe it not.—Gonta V. 5.

І другий раз:

Nekrassa! A curse upon thy false tongue! It cannot be!—Gonta V. 5.

Подібно відзивається Мекбет до післанця:

Liar, and slave!—Macbeth V. 5.

Accursed be that tongue that tells me so!—Macbeth V. 7.

Генрих Красінський не перший відважився піти слідами Шекспіра, і йому не першому проба не вдалася. А не вдалася тому, що він не поет. Його драма є витвором виключно розуму, не стало йому фантазії й чуття, не стало творчої інтуїції, щоб воскресити історичні постаті і часи давно-минулі. Поезія це штука слова, яким поет приневолює нас бачити те, що він бачив, переживати те, що він пережив. А Красінському забракло якраз тих простих а проте чарівних творчих слів, щоби зобразити й дати нам відчутти невгамовану силу пристрасти, яка доводить людей до конфлікту і до загибелі. Він не встиг вжитися в душу своїх героїв і реальним зображенням пірвати читача за собою. Тому нема індивідуалістичної характеристики осіб, нема тої енергії, що з неумовною конечністю жене акцію вперед, нема життя в діялогах: особи є виключно театральними фігурами, із-за яких виглядає лице авторове, вони подумані,—а не пережиті. Кажу ще раз: не уміє Красінський зобразити нам повільне повстання пристрасти, не має він слів на те, щоби висказати, як та пристрасть виладовується,—а лише це одно може дати ілюзію справжнього життя і приневолити нас пережити те саме ¹⁾. Одним словом: без внутрішньої акції нема драми, а у Красінського є тільки акція зовнішня. Ця недостача тим яскравіше стає нам перед очима, що він наслідував Шекспіра і ми що-хвилі мимохідь приневолені потягати паралелі. Там живі, палкі, пристрасні розмови, що пливають із душі і відкривають нам її, а у Красінського якраз там, де ми сподіваємося, що герой вилле перед нами свої почування—ми мусимо вдоволитися кількома словами без глибшого значіння. Це є причиною, що у драмі самий вибух повстання і ті пристрасті, які ворушили умами, зовсім поверховно

¹⁾ W. D i l t h e y: *Das Erlebnis und die Dichtung*. Achte Auflage, Lpz -Berlin 1922 cc. 80. 81.

з'ясовані, хоч автор у вступі до драми дав на цю тему деякі влучні уваги; це головне є причиною, що постаць самого героя драми вийшла так невдатно. Я промовчую історію любови Гонти до панни Магдалини Хічевської і його суперництво з Некрасою, бо це вийшло надто вже банально; я лишаю на боці навіть те, що в зображенні героя є брак консеквенції, що він раз являється знаряддям в руках о. Василія, то знову проявляє сам дикі інстинкти, раз являється чоловіком лагідної влачі, перед різнею каже собі співати пісень і зворушений плаче, то знову попадає у дикий шал,—але не можна простити факт, що всі ці настрої в душі Гонти дуже поверховно й побіжно виявляються перед читачем. Коли ми сподіваємося, що поет прецінь раз розкриє нам душу героя, напр., при переході на бік гайдамаків, після вбивства синів або бодай у кінцевій сцені,—то поет вдоволяється або сценічними увагами або такою скромною заміткою як «I listened to the Moscovite priest», або в найліпшій разі банальною реторикою і то позиченою у Чайковського. Як же инакше вийшла у Шевченка сцена «Гонта в Умані»!.. Хоч Шевченко ні одного слова не позичив собі у Шекспіра, ми чуємо в його поемі подих Шекспірового духа, бо поет піднісся у тій сцені до висоти Шекспірового генія.

Красінському драма не вдалася, дарма що присвячена була Педрові II, цісареві Бразилії, що автор мав високі амбіції і хотів перекласти її на італійську, еспанську і німецьку мову, не вдоволяючись англійською і французькою. В англійській літературі пішла вона у заслужене забуття. Брак творчої сили старався автор заступити зовнішніми ефектами і комбінацією мотивів із Річарда III і Мекбета, але ці шекспірівські тони, в які ударяє поет, звучать як пародія на Шекспіра.
